

GUERRA I REVOLUCIÓ EN LA MEMÒRIA POPULAR

Aquest treball respon a un plantejament formulat al llarg de tres anys de realitzar entrevistes amb gent que ens ha parlat de la República, de la Guerra Civil i del Franquisme, i que permet d'arribar a unes conclusions discutibles. Els entrevistats pertanyen, majorment, a les comarques tarragonines; és, per tant, una població bàsicament rural i de classe mitjana.

Hem volgut conèixer experiències viscudes per la gent del carrer —la gent que la historiografia tradicional bandeja—, per tal de fer història. Pensem que la història oral ens apropa a la història del poble o a la història popular, a les seves percepcions i els seus ressorts. Ara, passats tres anys, ens hem fet una pregunta primordial i, alhora, inquietant: Aquesta gent reconeixeria les seves veus, o bé les hem transformat, segons som nosaltres mateixos, de tal manera que no s'hi identificaria?

Som conscients que l'experiència viscuda, per reveladora i detallada que s'expressi, és, per si sola, insuficient; i que, per tant, no pot ésser, de cap manera, l'única font per a la història. La utilitzem ací, com a única font, en pretendre, d'una banda, sentir les veus d'una població catalana que va viure els anys de la guerra, i que els va viure, justament, fora de Barcelona; d'altra, ens interessava conèixer la resposta a unes preguntes formulades; en aquest sentit, no pretenem valorar l'experiència revolucionària com a tal, estudiar les seves causes o avaluar-ne els resultats; ens interessa saber si la «gent» va tenir consciència dels moments revolucionaris desencadenats per la guerra i com els va viure.

Entenem que la història oral té les seves virtuts i els seus defectes, i que cal tenir present, en la lectura de qualsevol testimoniatge, les interioritats ideològiques —el perill menys greu per tal com es poden discernir—, com també les posicions existencials. Si la història és construcció, a base de documents, el testimoni és la reconstrucció del record; i, si és cert que observem records molt subjectius, no ho és menys que coneixem narracions i fonts fortament

desorbitades, com també hem descobert records molt raonats, paral·lels a qual-sevol document tradicionalment acceptat.

En analitzar el període 1936-39, se'ns presenten uns fets revolucionaris per ells mateixos: obertura de presons, col·lectivitzacions, reforma agrària, creació de Comitès Antifeixistes, crema de convents i d'imatges, actuació de la dona en el treball, en el front, les manifestacions, etc. Ara bé, si investiguem com i perquè es realitzen cadascun, veurem que no es podien escapar del context en què es produïren. Per exemple, les incautacions revolucionàries de fàbriques i de terres de conreu, no van ser executades, quasi mai, per ordre de partits o sindicats, sinó que van ser fruit de les circumstàncies: els dirigents de les fàbriques o els propietaris de les terres havien fugit i, per tant, s'hagueren de portar a terme solucions; la reacció natural dels treballadors va ser assegurar els seus béns, amb unes característiques específiques a cada lloc, segons l'orientació política de les organitzacions dominants que marcaven les transformacions socio-econòmiques concretes, matisades segons el lloc, l'organització i la forma en què canvià de mans la propietat.

Del juliol del 1936 al maig-juny del 1937, Catalunya esdevindrà el símbol de dues aspiracions fonamentals de les esquerres europees: la superació revolucionària de la dictadura estalinista, i la unió, en la lluita per un ordre social, del proletariat i de la petita burgesia. A partir del maig del 1937, la guerra quedà obertament plantejada com a resistència al feixisme, i en defensa de l'ordre democràtic burgès.

Ara bé, allò que ha estat important per nosaltres, és saber com va viure la gent aquests aires revolucionaris; les entrevistes ens permeten de copsar les expectatives d'una gent que acceptà la República com la solució que posaria fi al règim monàrquic —i les seves implicacions—; existia, per tant, a la mentalitat popular, la idea de canvi polític, canvi que, per uns, seria la República; pels altres, el franquisme —dues alternatives presents encara avui en el record dels entrevistats—. Però, entenien allò que volia dir una revolució política? Era la República la solució? Com a resposta a aquests interrogants se n'obren de nous: els canvis socio-polítics vinculats a posicions republicanes o revolucionàries, ¿gaudiren d'una comprensió suficient? ¿S'entengué la revolució com una forma de fer front a la guerra, com la posada en marxa de mesures d'emergència, o bé d'acord amb uns propòsits teòrics? ¿Comprengué la impossibilitat de desenvolupar la revolució, per causa d'una guerra que s'erigia com a desencadenant i deturador, alhora? Tot un plegat de qüestions a les quals hem intentat de donar resposta mitjançant la història oral, és a dir, a partir de 231 gravacions, operativament transformades en fitxes de referència i contingut. Efectuades a persones de més de 65 anys —un 28,9% dones i un 71,1% homes—, amb un nivell educacional mitjà-baix —75,3%

primària; 16% mitjana; 8,02% superior, i 0,6% d'analfabets—, i una afinitat política equilibrada —45,19% de tendència esquerrana; un 11,86% clarament dretana, amb el benentès que, dins uns esquemes conservadors, es belluguen també la major part dels definits com apolítics: 42,9%—, ens mostraren uns fets mediatitzats pel tarannà quotidià, lluny de consignes ideològiques coherents.

LES CAUSES DE LA GUERRA EN LA PERCEPCIÓ POPULAR

En el projecte d'història oral incloïem un apartat específic en el qüestionari, que feia referència a les causes que cada interlocutor jutjava com a definitives per a l'esclatament de l'aixecament feixista i el desenvolupament de la guerra. Tot seguit, intentàrem de sistematitzar les respostes recollides al respecte.

D'una banda, la situació de caos a què havia desembocat l'evolució social i econòmica republicana és una raó força comuna i repetida, un caos que calia reconduir: «huelgas por aquí y por allá, como Franco era un hombre listo y sabía lo que hacía, pues ganó él»¹. Altres persones no reconeixen aquesta situació, ja que «vivíem bé, no pensàvem en això» i «desgraciad el que s'ho hagués pensat, nosaltres hauríem estat preparats»². De tota manera, aflora una percepció, anterior al 18 de juliol, d'un estat de coses conflictiu, «estaba tan crispada la situación, que la guerra se mascaba. No había adversidad política, sino odio y enemistad»³. Dos records són habituals en la descripció d'aquest desordre; quant a l'aspecte econòmic, les vagues i les reivindicacions obreres⁴, i en el vessant més ideològic, els estralls de l'anticlericalisme⁵.

En segon lloc, hi ha una elaboració més acurada del fenomen que havia de fer inviable el projecte republicà: ens referim a la reacció dels sectors hegemònics, socialment i políticament, durant el segle XIX i XX, que es rebel·len contra la victòria del Front d'Esquerres⁶, el qual havia d'aprofundir les reformes que ja havien afectat, durant el primer bienni, l'Església, els terratinents i l'oligarquia espanyola⁷: «Les causes de la guerra civil s'han de buscar en que els capitalistes i el "clero", simpatitzants del feixisme, no varen voler

1. 75; dona; València; sense afiliació; 78 anys.

2. 122; home; l'Arboç; ERC; 71 anys.

3. 16; home; Reus; dreta; 67 anys.

4. 131; home; Ribera d'Ebre; esquerra; 71 anys.

5. 161; home; Reus; dreta; 67 anys.

6. Núms. 12, 22, 26, 29, 56, 82, 92, 123.

7. Núms. 21, 50, 56, 79, 81, 84, 145, 150, 164.

un règim republicà democràtic i popular per a Espanya, i, recolzats pel Vaticà i per l'exèrcit alemany, van provocar la guerra d'Espanya»⁸.

Argumentacions de caire més estructural són les que aporten els testimonis més conscienciats políticament i històricament⁹: «Hubo un malestar que ya venía desde 1933 hasta el estallido de la guerra, y era, más que nada, que el capitalismo iba en contra de la República: sacaban el capital fuera, cerraban empresas, y todo eso provoca el malestar del pueblo, la miseria y el estallido de la guerra»¹⁰; altres persones ens diuen que «L'adveniment de la República comportà un desfasament, trencament de la tradició i transformació»¹¹, i que per això, «fueron los militares que se sublevaron contra un gobierno que no les iba bien para ellos, querían subir al poder. Tuvieron el apoyo del capital»¹².

La divisió existent entre els diversos sectors del republicanisme, segons el parer dels nostres entrevistats, és un altre motiu que origina el fracàs final de la causa republicana¹³: «No hi havia republicans per mantenir-la. La República no s'entenia, i Franco es va tirar al carrer»¹⁴, o també que «había muchas disidencias entre las izquierdas, algún atentado o cosas de esas. Se sublevaron y se perdió la guerra... Hubo mucho desbarajuste, porque dieron rienda suelta para sofocar la rebelión militar a todos los partidos, a presos, todos a la calle, había mucha gente extremista»¹⁵.

L'altre mòbil de l'aixecament, mancat d'una anàlisi suficientment elaborada, és el colpisme, la voluntat intervencionista de l'estament militar en la vida pública¹⁶: «La República també va atacar al militar, al clergat, als propietaris, al capital; tota aquesta gent té molta força; té una massa molt potent i va fer que es possessin d'acord i es fes l'aixecament. Va ser que Franco es va aixecar contra la República»¹⁷. L'alçament militar tingué una resposta civil com a «contestació del poble obrer»¹⁸. D'una manera més directa, també constant en les entrevistes, es considera l'assassinat de Calvo Sotelo com a factor desencadenant del 18 de juliol¹⁹; ens diuen que «com que la Re-

8. 145; home; Conca de Barberà; CNT; 73 anys.

9. Núms. 5, 17, 35, 69, 135, 164.

10. 156; home; Barcelona; republicà d'esquerra; 76 anys.

11. 5; home; la Fatarella; Acció Catòlica; 67 anys.

12. 69; home; Sabadell; CNT; 66 anys.

13. Núms. 13, 27, 37, 43, 55, 76, 99, 120, 162.

14. 55; home; la Selva; franquista; 68 anys.

15. 76; home; la Canonja; federal; 66 anys.

16. Núms. 18, 22, 25, 27, 33, 44, 45, 47, 67, 102, 136.

17. 80; home; l'Aleixar; Estat Català.

18. 47; home; Tarragona; PSUC; 61 anys.

19. Núms. 36, 76, 110, 111, 140, 149.

pública va tirar contra l'exèrcit, l'exèrcit es va ficar malament i els hi van matar Calvo Sotelo, i es veu que ja feia temps que es preparaven»²⁰, i, insistint, «el detonant fou l'assassinat d'una "eminència d'Espanya", Calvo Sotelo, pels Guàrdies d'Assalt de la República»²¹.

El suport del feixisme europeu i l'assaig que la guerra inicià per la segona confrontació bèl·lica mundial, són altres dels factors conduents al conflicte i al seu desenllaç final²²: «les dretes i Franco, com que a aquest no el van vigilar com l'havien de vigilar, ajudat pels alemanys i italians, va donar el cop»²³. Un altre testimoni ens ho ha explicat així: «El país no estaba tan desesperado como para ir a la guerra; yo entiendo que aquello fue como una consecuencia de la reacción internacional (...) la preparación para la guerra de 1939»²⁴.

Tot i que només intuït, el procés revolucionari, simultani i factible en el marc de la guerra, és un altre dels motius que algunes persones consideren cabdal per al resultat de la contesa. Altres també suggereixen el tarannà o idiosincràsia dels espanyols com a causa menor, però no gens despreciable pel que fa a la crisi de convivència que la guerra palesa.

En un nivell més reduït de les respostes es destaquen actuacions concretes i sovint sectorials de la política de la II República. És aquest el cas de la Llei de Contractes de Conreu²⁵, amb la conflictivitat desencadenada per la iniciativa dels propietaris i l'anul·lació de la Llei, els desnonaments en el marc de la repressió pels Fets d'Octubre, etc.

Finalment, i en un plànol força més secundari i minoritari —pel que fa als entrevistats—, es contempla la concessió de l'autonomia per Catalunya, dins l'Estat integral²⁶.

REVOLUCIÓ O ECONOMIA DE GUERRA?

Una guerra, més ben dit, el seu sustentament, no pot improvisar-se. Cal estalir una producció continuada d'aliments, armes i gent per al front. La República, com a institució legal, no tingué al seu abast la possibilitat d'organitzar la reraguarda, d'acord amb uns esquemes operatius immediats; serà

20. 36: home; Montblanc; republicà catalanista; 91 anys.

21. 149; home; Alt Camp; dreta; 77 anys.

22. 38, 64, 66, 93, 144, 149.

23. 144; home; Riudoms; nacionalista de dreta; 79 anys.

24. 64; home; PSUC/UGT; 70 anys.

25. Núms. 66, 46.

26. Núms. 14, 25, 58.

el moment de la dissociació entre la legalitat republicana i una altra legalitat que, a la praxi, prengué el poder local i posà en marxa un ambient revolucionari, més que no pas una revolució coherent i amb previsió de futur. Les actituds de defensa de l'ordre republicà, l'actuació de la dona i les col·lectivititzacions, són símptomes puntuals d'un procés desencadenat per la guerra com a mesura d'emergència, bé que amb un rerafons revolucionari. Tanmateix, la gent no copsarà aquest darrer aspecte; veia que les coses canviaven, que l'ordre s'alterava, que havien variat les regles del joc, però no sabien a quin joc jugaven —d'ací les contínues referències a l'arbitrarietat revolucionària, a la inseguretat i precarietat de la nova situació—. La població de què parlem era rural i propietària en la seva major part, i no va entendre el perquè d'un canvi en el seu règim habitual de vida. La guerra, en última instància, imposà les seves condicions.

Calia defensar la República; s'obren les presons i s'organitzen columnes de milicians; la mitjana de voluntaris als pobles de què parlem, oscil·la entre dos i cinc —un percentatge significatiu, cap—, majorment afiliats a CNT, POUM o JSUC. Entre ells, juga un paper molt important la defensa de l'ideal republicà: «Tots els que eren voluntaris, eren simpatitzants de la part de la República, de la força que havia parat el cop ací a Catalunya» ²⁷; marxaven enmig d'un ambient d'entusiasme i convicció, ambient propiciat pel fet d'allistar-s'hi grups d'amics ²⁸. Moltes vegades, més que un plantejament d'evolució política que portés el subjecte vers postulats coherents de defensa, allò que trobem és una reacció espontània a un greuge, un enardiment puntual, una presa de consciència afavorida per l'ambient propagandístic que regnava: «El meu pare era pescador i analfabet. Li agradava molt escoltar Queipo de Llano; jo també l'escoltava, abans, i quan vaig veure les barbaritats que deia de Catalunya —fer un forat de vint metres i ficar-hi dintre els catalans—, em vaig decidir per la República, i em vaig apuntar a les JSUC, sobretot perquè allí tenia amics» ²⁹.

Tanmateix, no tots els voluntaris anaven a la guerra d'una manera idealista i desinteressada. La gent amb significació dretana, significació perillosa en el nou context revolucionari, hi anava per tal d'evitar represàlies i també amb l'esperança de canviar de bàndol a la primera oportunitat; els últims voluntaris s'allistarien perquè era una evidència la llarga durada de la guerra, preveïen la mobilització forçosa i sabien que l'oferiment voluntari implicava l'elecció del cos i servei a l'exèrcit ³⁰.

27. 118; home; Ulldemolins; indiferent; 63 anys.

28. 67; home; Reus; Estat Català; 76 anys.

29. 45; home; Tarragona; PSUC; 66 anys.

30. 40; dona; Benifallet; indiferent; 67 anys.

Els voluntaris anaven agrupats en centúries —un capità i dos tinents per cada cinc milicians—; destaquen la solidaritat interna, la manca de jerarquització i de formulismes militars; el respecte s'imposava de manera espontània vers els veterans o els caps polítics ³¹. Mai no es produïa una deserció entre ells.

La immensa majoria de soldats foren, però, mobilitzats. L'opinió que tenen del milicià és molt negativa; l'acusen d'haver provocat la desfeta amb la seva manca d'organització. Els consideren joves inconscients, o bé «homes sense ideologia, però amb molta gana» ³², homes, el greuge existencial dels quals, els encoratja ara a imposar el seu ordre i guanyar-se un reconeixement. Hom els atribueix una gran manca de cultura, se'ls considera delinqüents sortits de la presó, que aprofiten l'avinentsa per a transgredir la llei: «Al principio fue como ir de casera; los de CNT-FAI iban con todas las señoras de los barrios bajos; después iban a las masías a coger todo lo que podían; después al frente y tiritos... Soltaron de las cárceles a indeseables que no iban al frente a defender ninguna causa» ³³.

Entre els mobilitzats trobem gent de tota ideologia, i l'única diferència rau en l'intent d'amagar-se i evitar l'anada al front, entre els dretans, i l'acatament de les lleves per part de les esquerres. Reconeixen aquests darrers la seva por, bé que consideren una mesura força positiva la creació d'un exèrcit regular, que implicava ordre i una sensació més gran d'autoritat; «(...) Tot existia menys autoritat, i, a partir del maig del 37, va semblar que sí, que es normalitzava el desordre i que s'anava cap a una nova etapa; el 38, tothom estava convençut de la desfeta» ³⁴.

Sense excepció, voluntaris i mobilitzats estan d'acord en què aquella guerra era un suïcidi, una carnisseria de gent indefensa enfront de les sofisticades armes feixistes: «No estàvem preparats (...) carn de canó. No podia oblidar la gent que deixava a casa i em vaig emborratxar» ³⁵. La gent s'allistava a Tarragona i, d'allí, anava al Parc Samà a fer la instrucció, bé que els soldats aprofitaven la primera ocasió per a fugir, fet propiciat per la manca de control: «Nos llevaron al Parc Samà; nuestra quinta estuvo allí ocho días, pero nosotros nos escapamos al tercero; lo hicimos porque todos se escapaban (...). Unos quinientos marcharon a su pueblo, y luego volvían» ³⁶.

31. 112; home; la Galera; UGT forçat; 69 anys.

32. 61; home; Riudoms; centre-dreta; 64 anys.

33. 33; home; Barcelona; ERC; 67 anys.

34. 37; home; Montblanc.

35. 32; home; Tarragona; apolític; 75 anys.

36. 118; home; Ulldemolins; indiferent; 63 anys.

En conjunt, els testimoniatges que hem recollit estan presidits per un rerafons de queixa i de forçament a una guerra amb la qual, la major part, no s'identificaven: «Nos llevaban al matadero y nos escabullimos entre los árboles» ³⁷. Marxaven sense municions, sense roba, alguns es compraren l'única arma ofensiva de què disposaren durant la contesa... Tot això, porta a la desmoralització: «Quiero añadir que teníamos todos los elementos en contra, ya que la tropa cada vez estaba más desmoralizada, pues no tenía los elementos necesarios para una guerra» ³⁸.

Des de qualsevol opció, hom té interès a remarcar que la lluita havia estat forçada —¿hom accentua la irresponsabilitat com a ròssec de la repressió franquista?—; que s'enfrontaven germans i amics; que, en els moments de descans, les dues línies de combat xerraven, s'intercanviaven queviures i tabac, cantaven junts, ja que no se sentien responsables de la seva situació —«Hay un poso de bondad en la gente, incluso en situaciones límite» ³⁹. Se sentien peons d'un joc imposat que no desitjaven ni veien la necessitat que existís. En aquest context, les desercions eren molt freqüents, «vaig plegar, vaig dir prou. Si en aquell temps podies plegar, podies fer el que volguessis, que encara que marxessis, no n'hi havia control» ⁴⁰. La major part dels informants remarquen que aquestes desercions no eren a causa de qüestions ideològiques; abundaven més les raons familiars, la cruesa de la guerra, car la major part d'abandonaments del front no s'adreçaven vers les fileres enemigues sinó cap a casa, on s'amagaven i esperaven l'acabament de la lluita.

Mentrestant, la reraguarda també s'organitzava. La dona va ser el sector poblacional que més va veure canviar el seu mode de vida tradicional. Va adoptar, durant el període de la guerra, un paper ben diferent d'aquell que fins aleshores havia ocupat. El vot femení, i l'elecció d'algunes diputades a Corts, fou rebut amb gran sorpresa per la població ⁴¹; dir, però, que aquestes diputades implicaven una presa de consciència generalitzada és, si més no, excessiu. La dona, és veritat, va ocupar els llocs de treball al camp i a les indústries de guerra; va dur a terme un paper important en el sector de serveis de reraguarda —distribució d'aliments, burocràcia dels Comitès, sanitat—: «Treballava igual que els homes; tot el dia al tros: quan tots els homes van marxar, elles portaren el pes del poble, però moltes terres es van perdre per manca de braços» ⁴²; «llevó a cabo un trabajo muy importante,

37. 32; home; Tarragona; apolític; 75 anys.

38. 165; home; Tarragona; liberal nacionalista; 70 anys.

39. 16; home; Reus; dreta; 67 anys.

40. 119; home; la Pobla de Cèrvols; CNT; 70 anys.

41. 46; home; Tarragona; PSOE; 65 anys.

42. 158; home; Marçà; comunista; 81 anys.

sobre todo por sus trabajos como enfermeras, ayuda a combatientes y muchas otras labores positivas»⁴³. Algunes van anar al front; canvià la seva manera de vestir, d'acord amb unes activitats que reclamaven una altra concepció de la roba, més pràctica i funcional... «Es van revitalitzar les dones mitjançant les entitats d'esquerres, sobretot les joventuts. Van ajudar al front i eren maques (...), fins i tot van canviar la indumentària, utilitzaven pantalons per a les feines del camp, i això no es veia com una cosa estranya»⁴⁴.

Si tot això és veritat, no ho és menys la manca d'una consciència ideològica coherent que vinculés totes aquestes actuacions. No es tracta de reivindicar els drets de la dona o el seu alliberament, sinó de garantir mà d'obra en una situació precària, amb desconfiança primer, i amb sorpresa pels rendiments positius, més tard.

La percepció popular varia molt segons el sexe que tracti la qüestió. Curiosament, és l'home aquell que parla d'activitat, mentre la dona no li atribueix cap importància al paper que va representar. El «leitmotiv» femení és la necessitat de treure la família endavant, atesa la manca de braços per a conrear la terra: «Feia el paper de l'home quan aquest no hi era»⁴⁵. L'estímul, doncs, no és la pròpia reivindicació, sinó els deures contrets amb els fills, això sí, en segon lloc i com a substitutiu del pare. La major part de dones que s'integraven a les col·lectivitats o a les fàbriques, addueixen aquest motiu. Altres feien jerseis per al front, com a solidaritat amb qualsevol home que es pogués trobar en la situació dels familiars combatents. En tot cas, no s'aprestaren a capacitar-se per assegurar llur continuïtat en els llocs laborals sinó que jutjaven la situació com a transitòria i especialment dura; el retorn dels homes de la casa era esperat, també, com una descàrrega de feina.

A més, els serveis que majorment prestaven les dones no s'allunyaven gaire del seu paper tradicional: Sanitat, aliments, costura, avituallament; tot allò que duu a terme dins el cercle familiar, ara ho projecta cap a la col·lectivitat.

Quant a la participació directa en la lluita, va ser molt puntual. Els entrevistats vehiculen el mite de Lina Odena, però no han tingut una experiència propera d'aquesta dona combatent, excepció feta dels serveis d'infermeria, on, significativament, «als camions, a més del conductor, hi anaven joves, dones o tarats físics com a ajudants»⁴⁶; calia aprofitar al màxim les forces de què hom disposava.

43. 93; home; Barcelona; Estat Català; 80 anys.

44. 84; home; Reus; PSUC/UGT; 64 anys.

45. 159; dona; L'Albi; republicana; 71 anys.

46. 84; home; Reus; PSUC/UGT; 64 anys.

Malgrat que l'home, excepcionalment, fa referència a la dona com a obstacle per a un desenvolupament normal d'activitats —«putear...no feien res de bó»⁴⁷—, en general accepta el paper decisiu que va tenir. Les dones, però, seguien allunyades, almenys a les zones agrícoles, dels fets polítics reals i les seves causes, dels centres de decisió —«Fèiem el dinar quan venien forasters de la CNT a fer mítings»⁴⁸— i, en general, només recorden de la guerra les conjuntures més vivencials: manca d'aliments, perill de mort... «Ara em sembla que les coses les barregem més, tant és un home com una dona; però abans hi havia coses d'aquestes que, doncs, com que no t'afectaven, no ho sabies gaire, tampoc»⁴⁹.

La guerra implicà la mobilització laboral de la dona, com també un replantejament econòmic davant l'emergència: les col·lectivitzacions. És important diferenciar la dreta de l'esquerra, en aquest cas. Per a la dreta, evidentment, una col·lectivització constitueix una praxi repressiva, on noves élites s'apropien d'allò que no és seu: «Desagradable, pel motiu que hi havien unes persones que no sé com estaven classificades, si eren de la CNT o de la FAI, actuaven malament perquè es van incautar d'unes propietats que no eren d'ells, i vivien d'allò. A l'amo li dèien: Vosté ací no torni»⁵⁰.

Menyspreaven els autors d'aquests fets —«la CNT, que no tenia ninguna implantación, unos pocos, muy analfabetos, quizás muy rencorosos»⁵¹—, bé que els temien —«La gent humil i temorosa tenia por i els donaven el que demanaven»⁵²—. Les seves consignes no representaven cap idea positiva per a la població a què ens referim, sinó l'arbitrarietat, la venjança personal i un règim de terror. Potser aquesta és la clau que respon, pel que fa a aquest sector, la pregunta plantejada: no es veié una revolució sinó una situació repressiva: «No va ser un problema agrari, sinó de partit, dels comunistes i de la FAI, van crear les col·lectivitzacions, que no eren més que agafar una colla de bona gent i d'infeliços, fer-los treballar com a desgraciats i llavors, després, a l'hora de la veritat, repartir-se els fruits amb els que no havien treballat»⁵³. Els dirigents, incontrolats i arbitraris,—«només van fer que menjar i beure; mentre ells menjaven, els altres patíem fam»⁵⁴—, es comportaven com a antics senyors, imposaven la seva llei, prenent represàlies contra aquells

47. Núms. 61, 94, 112.

48. 6; dona; la Fatarella; Acció Catòlica; 61 anys.

49. 128; dona; Penedès; dreta; 62 anys.

50. 112; home; la Galera; UGT; 69 anys.

51. 34; home; Vic; dreta; 60 anys.

52. 9; home; la Fatarella; dreta; 65 anys.

53. 11; home; la Fatarella; Acció Catòlica; 71 anys.

54. 8; home; la Fatarella; Acció Catòlica; 67 anys.

que no intervenien en la col·lectivització, centralitzaven i acaparaven el mercat, la gent hi col·laborava per por: «La col·lectivització va ser perquè va venir la psicosi de que els que tenien molt havien de donar als que no tenien. Van fotre fora dels pisos als rics i hi van viure els pobres, i les banyeres les omplien de patates (...). Primer venien per treballar, però a la fi venien donant ordres pitjor que els altres» ⁵⁵.

Aquestes opinions, molt determinades ideològicament, provenen fonamentalment de la zona de l'Ebre, on la col·lectivització de terres pertanyents a antics cacics va tenir força importància, i l'oposició a aquesta mesura portada a terme per la CNT determinà finalment, l'esclatament dels famosos Fets de La Fatarella. L'acumulació de terres en poques mans donava lloc a una capa de jornalers —zona de l'Ebre—, i de rabassaires —Baix Penedès—, la problemàtica dels quals no era compartida: «Se hizo la Asociación de “rabassaires”, que quiere decir que lo “rabasaban” todo» ⁵⁶, i molt menys encara ho era la col·lectivització com una solució igualitària.

A la resta de pobles de la província predominava la petita propietat, i això determinà la formació de col·lectivitzacions amb un caire ben diferent. Es tractarà de posar en marxa una economia paral·litzada, que necessita eficàcia cara la guerra, més que no pas l'assaig de formes revolucionàries. La col·lectivitat, en aquests casos, no serà més que una manera diferent i eficaç de treballar. Cadascú continuà amb les seves terres, i només s'agruparen les finques que pertanyien als absents, que havien marxat per raó de la seva disconformitat amb el nou ordre, o bé als individus amb una significació massa dretana: «Molts propietaris que van abandonar el poble, se li van requisar les terres. Amb aquestes terres es va formar com una col·lectivitat, perquè la gent treballava amb el sistema de donar-li un jornal en beneficis de producció» ⁵⁷.

Els habitants d'aquests pobles, bé que no conformes en tots els casos amb el nou ordre, reconeixen que era l'única manera de sortir endavant i garantir l'alimentació de la població: «Sigui com sigui, les van treballar i van donar aliments, que si no, haguessin quedat abandonades» ⁵⁸. La col·lectivització, en aquestes zones, es feu per manca de gent que volgués assumir la responsabilitat de conrear-les, ja que encara pesava sobre la població l'antiga concepció de respecte vers allò que és aliè: «Tothom tenia por també de dir... que el volien» ⁵⁹, la qual cosa, en certa manera, és un indicatiu que respon a la pregunta plantejada.

55. 33; home; Barcelona; ERC; 67 anys.

56. 46; home; Tarragona; PSOE; 65 anys.

57. 106; home; Roda de Barà; dreta; 63 anys.

58. 102; home; Flix; UGT; 71 anys.

59. 53; dona; Lilla; indiferent; 67 anys.

També a les ciutats es dugueren a terme col·lectivitzacions, generalment en forma de cooperatives o bé agrupant tots els oficis d'un sector. Els testimoniatges que hem recollit al respecte parlen de manca d'organització, tant pel que fa a la divisió del treball com a causa de les deficiències en els encàrrecs i distribució de matèries primes: «Duró dos meses y fracasó, porque aquello era un galimatías; nadie trabajaba. Al final decidí que cada cual volviera a su sastrería de origen, y se disolvió» ⁶⁰.

Malgrat tot, i des d'aquestes posicions, hom justifica l'establiment de col·lectivitzacions davant la situació d'emergència que demanava una economia de guerra, reconeixen que es va treballar de valent i, lamenten, si no la seva supressió, almenys el treball en va i en benefici dels propietaris: «Aceptaven a tothom; van treballar molt, però havien d'haver esperat a que acabés la guerra, perquè així han treballat pels amos» ⁶¹.

En definitiva, la memòria popular defineix la guerra amb pocs records: la fam, la por a la mort pels bombardeigs i a les línies de front, la necessitat de sobreviure en un context de precarietat, la fugida als camps, i, quan hom pregunta per la repressió d'aquests moments, la gent contesta amb la crema d'esglésies i les incautacions. Al capdavant, era la vida quotidiana el que importava, i les classes rurals a què hem fet referència no tragueren la impressió de viure més bé durant el comandament de l'élite revolucionària. Evidentment, la guerra com a rerafons ho impedia, però també ho hagués impedit a partir del maig del 1937, i, tanmateix, tothom assegura que aquesta etapa fou més ordenada a nivell polític, bé que més dura quant a la vida normal. La gent condemna la CNT, mentre salva ERC i PSUC, és a dir, salva la via política i legal, no revolucionària, que tendeix a garantir el triomf de la República com a sistema d'ordre; condemna, però, l'alternativa que paral·lelament es posà en marxa. La guerra tenia més importància que la revolució i, a la fi, no importava tant el triomfador com la pau. Per la pau, hom bandeja qualsevol postura ideològica, bé que els ciutadans no tenien cap referent històric que els pogués fer témer allò que un feixisme comportava.

L'ENFONSAMENT A CAUSA DE LA GUERRA: EL MITE DE LA PAU I EL FRANQUISME

En aquesta comunicació hem vist quin és el record i la percepció popular de la gènesi, l'evolució i els mòbils de la guerra civil. També l'esforç en la defensa de la causa republicana, en sentit ampli i, especialment, pel que fa

60. 67; home; Reus; Estat Català/UGT; 76 anys.

61. 66; home; L'Alforja; ERC; 77 anys.

al voluntariat que marxa als fronts de batalla. La percepció d'una experiència revolucionària com són les col·lectivitats i el nou paper de la dona han estat centres del nostre interès. El record de l'entrada dels nacionals i de «l'alliberament» ens situaran en la cloenda i el preludi d'una altra època.

L'arribada de les tropes nacionals és un fet que la memòria dels nostres enquestats recorda d'una manera contradictòria, apassionada uns i distant els altres. Ens trobem, no obstant això, amb una majoria de persones que lloen o blasmen l'aspecte triomfal o festiu de l'entrada dels vencedors. Altres, subratllen el component de victòria militar i el comportament de les tropes. D'acord amb la biografia i situació dels nostres testimonis, podem copsar una percepció positiva, en pocs casos, i negativa en altres. Un aspecte important que hem pogut anar desbrinant de les nostres gravacions és que l'entrada victoriosa fou viscuda com a garantia final d'una fi esperada, que havia d'acabar amb la misèria i les dificultats quotidianes; també hi ha un record, que ja no és pròpiament militant, de la repressió immediata o posterior i de l'exili. Finalment, volem destacar que la impressió generalitzada en tots és que l'entrada dels nacionals es produí sense resistència de cap tipus, ni civil ni militar; podria haver estat d'una altra manera?

L'aspecte triomfant, ritual i tràgic ⁶² es fa palès quan recorden «la riada de banderas, los cantos, el “Cara al Sol” —que era la primera vez que los oía cantando—. Salieron muchas banderas españolas, que debían ser catalanas recortadas por la mitad» ⁶³. O l'entrada als pobles del Camp de Tarragona, «entonant cants i voltats de gent i d'alegria» ⁶⁴.

La cansada i desvalguda reraguarda esperava l'alliberament amb una barreja de por i una sensació d'alleujament i d'esperança ⁶⁵, que es reflecteix en els testimonis segons la seva adscripció personal i familiar a un o altre bàndol, ja que «quan van entrar, uns van callar i els altres van cridar» ⁶⁶, enmig de manifestacions i celebracions que es volien comunitàries quan se sentia «un gran repic de campanes», tot i que «les campanes grosses les havien tretes del campanar, però hi quedaven les petites del rellotge» ⁶⁷, semblantment com succeeix a la ciutat de Tarragona: «El 15 de enero, acompañados del Auxilio Social y también de moros, izaron la bandera nacional en el campanario de la Catedral y tocaron las campanas» ⁶⁸.

62. Núms. 17, 32, 35, 68, 72, 83, 95, 101, 128, 131, 134, 143.

63. 17; home; Valls; Lliga; 69 anys.

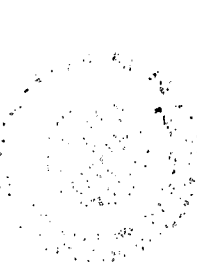
64. 134; dona; Riudoms; 75 anys.

65. 35; dona; Tarragona; catòlica; 77 anys.

66. 131; home; Ribera d'Ebre; esquerra; 71 anys.

67. 128; dona; Penedès; dreta; 62 anys.

68. 143; home; Tarragona; Falange; 76 anys.

El component bèl·lic de l'entrada feixista fou molt desigualment viscut, si hem de jutjar pel testimoni, a la Catalunya meridional ⁶⁹. Ho recorden amb especial crueta les persones del pobles més colpejats per la llarguíssima batalla de l'Ebre: «Muy dolorosa para todos, entre un bando y otro hubo cien y pico de muertos» ⁷⁰. Una imatge es conserva nítida per a tots, la participació dels moros ⁷¹. Els testimonis identificats amb la sublevació militar recorden que «hi va haver alguns que es van abraçar als cavalls, fent-lis petons» ⁷².

La percepció positiva o negativa més simplificada es fa evident en alguns entrevistats que recorden les formes, més educades, dels nacionals ⁷³, o la reacció d'algú que ens diu que «me entraba un sudor frío cuando veía venir los coches» ⁷⁴.

L'alliberament per les tropes nacionals era interpretat, als seu inici, com a garantia de la definitiva superació de les tribulacions i misèries, de la manca d'abastaments més diversos. Especialment en la carència de productes alimentaris ⁷⁵, canalitzats per l'«auxilio social» ⁷⁶ que trajeron dos camiones de comida, pero repletos» ⁷⁷, o «van fer unes peroles de menjar, i la gent hi anava» ⁷⁸.

Les imatges dels fets repressius i de l'exili també s'evoquen a les entrevistes, en parlar de com visqueren cada un d'ells l'alliberament per part del «nacionals» ⁷⁹: «Van haver-hi moltes represàlies. La gent tenia por d'amagar soldats republicans (...). Tothom tenia por dels moros. No respectaven res» ⁸⁰, «els moros ho saquejaven tot, després ja va ser quan van agafar tanta gent» ⁸¹. Les denúncies i venjances a cada poble se succeeixen en el marc d'un ajustament de comptes més o menys vell ⁸² al ritme de «ja entren els nostres». Conseqüències immediates, en les fràgils relacions de producció al camp, quan «els amos van denunciar els mitgers, els van treure de la finca» ⁸³. La repressió arribava també als béns personals, «muchos moros que

69. 62; home; Baix Camp; ERC; 64 anys.

70. Núms. 96, 82.

71. 143; dona; Tarragona; 68 anys.

72. 72; home; Cambrils; ERC; 69 anys.

73. 114; dona; Flix; UGT; 66 anys.

74. 76; home; la Canonja; federal; 66 anys.

75. 26; home; Reus; drete; 90 anys.

76. 47; home; Tarragona; PSUC; 61 anys.

77. 101; home; Ribarroja; 72 anys.

78. 130; dona; 67 anys.

79. Núms. 37, 39, 55, 61, 79, 102, 130-37, 146, 158.

80. 61; home; Riudoms; centre-drete; 64 anys.

81. 130; dona; 67 anys.

82. 137; home; el Pinell; 73 anys.

83. 55; home; la Selva; franquista; 68 anys.

entraban por las casas llevándose todo lo que podían»⁸⁴, o «quan van entrar van arrassar tot lo ví del Sindicat, van fer desgarros»⁸⁵. L'intent de refugiar-se, l'exili, feien que molta gent deixés el seu medi habitual: «La gent es va anar retirant poble per poble i molts van marxar a França»⁸⁶; per això, ens diuen algunes persones, quan entraren «no quedava casi ningú»⁸⁷.

Un alliberament que es desenvolupà, vila rera vila, sense resistència⁸⁸: «pràcticament no van trobar ningú perquè la gent estava evacuada. Van entrar tranquil·lament, sense cap resistència»⁸⁹.

Els primers moments del final de la guerra s'impregnen, en la memòria popular, d'una sensació d'incògnita vers el futur⁹⁰, tot esperant veure superades l'anarquia i la por, i acabar amb els horrors d'una llarga guerra⁹¹. Algú ens diu: «Todos contentos y a recuperar las Iglesias y los santos, y todo se normalizó, y ya está»⁹².

El cansament de la guerra i el mite de la pau es barregen en moltes entrevistes; aquest testimoni ho recull perfectament: «Hi havia molta gent que no tenia ganes de res, ja; no eren republicans, ni feixistes, ni res ... eren gent que estaven cansats de tot el que havia passat, i el que volien era la pau», tot i que més críticament afirma que «hablaron de la paz honrosa, pero no fue así».

En definitiva, la història oral, com a font, ens permet de matisar uns fets revolucionaris que succeïren a Catalunya entre els anys 1936-39. La dualitat de poder, la posada en marxa d'un procés de transformació, la defensa espontània de la República pels milicians, les col·lectivitzacions com a sistema econòmic, la mobilització laboral de la dona; tot això, inqüestionablement, es va donar arreu de la zona republicana. Allò que preteníem amb aquest article era valorar fins a quin punt la gent, en el sentit més ample i massificat de la paraula, percebia el canvi com a necessari i positiu.

En conjunt, podem afirmar que, a les zones meridionals de Catalunya, la gent no fou conscient de les implicacions que comportava l'ambient revolucionari; es deixava arrossegar, quasi mai de bon grat, per l'onada de noves

84. 146; dona; Baix Penedès; 71 anys.

85. 158; home; Marçà; comunista; 81 anys.

86. 39; home; Benifallet; 63 anys.

87. 102; home; Flix; UGT; 71 anys.

88. 111; dona; Santa Bàrbara; dreta; 76 anys.

89. 84; home; Reus; PSUC; 64 anys.

90. 17; home; Valls; Lliga; 69 anys.

91. 134; dona; Riudoms; 75 anys.

92. 75; dona; València; 78 anys.

actituds, bé que les sentien com a quelcom impositiu i forçat. Tres conceptes clau configuren l'estructura de la mentalitat popular en el període 1936-39: guerra, en tant que és el fet que imposa, al capdavant, les seves condicions; noves regles de joc, en principi ni compartides ni rebutjades, senzillament no encoratjades ni enteses majoritàriament, i, a l'últim, irresponsabilitat. Hom pretén donar la impressió de no haver tingut res a veure amb els fets. Recordem de quina població parlem: camperols amb petita propietat, en zones endarrerides on només una minoria era conscient, ideològicament; tinguem en compte també que els record ens han estat donats durant els anys vuitanta, després de quaranta anys de dictadura on el responsable era fortament reprimat, i calia oblidar implicacions.

Des d'aquesta perspectiva i d'aquesta gent parlem, sense pretendre generalitzar actituds, unes actituds que semblen voler oblidar la part de la població que perdé la guerra. Per a aquesta gent, la revolució queda en segon lloc respecte d'una guerra que minvava les possibilitats de viure amb tranquil·litat. La ideologia, doncs, roman en segon terme respecte de la pau, fet palès també pel sentiment unànim d'avenç positiu després del maig del 1937; canvi polític, sí; canvi revolucionari, no, en seria la traducció.

En definitiva, les conclusions a partir de la història oral són, sempre, controvertibles. Es basa en el record, la fidelitat del qual és dubtosa; està mediatitzada pels anys intermitjos; es refereix només a un sector de població i, moltes vegades, ens explica més el procés que va seguir la gent des del moment dels fets fins a l'actualitat, que no pas la seva exactitud. Per això hem deixat de banda, en aquest cas, tota referència documental o bibliogràfica; no es tractava d'explicar causes ni processos, sinó percepcions que només es conserven a la ment d'una gent que, malgrat tot, també fa i és part de la història.

M. ANTÒNIA FERRER
MONTSERRAT DUCH
M. JESÚS MUIÑOS